

Renāte SILIŅA-PINĶE

LU Latviešu valodas institūts

PAR VIDUSLEJASVĀCU VALODAS PĒDĀM LATVIEŠU ĪPAŠVĀRDOS

Searching the traces of Middle Low German in Latvian proper names

Anotācija. Viduslejasvācu valodas lielā ietekme uz latviešu valodu laikā no 13. līdz 16. gadsimtam ir vispārēji zināma un samērā plaši pētīta. Valodnieku uzmanību pārsvarā tomēr ir piesaistījusi latviešu valodas apelatīvā leksika. Onīmu pētniecībā šajā jomā ir vēl daudz neatbildētu jautājumu.

Rakstā mēģināts ieskatīties viduslejasvācu valodas atstātajās pēdās latviešu īpašvārdos – vietvārdos, personvārdos un uzvārdos gan šo vārdu rašanās laikā, gan mūsdienās, pieskaroties arī dažādu onīmu izzušanai agrākos gadsimtos.

Piemēram, latviešu personvārdu sistēma, pamazām 13.–14. gadsimta gaitā izzūdot senajiem baltu divcelmu personvārdiem, veidojās no kristīgajiem vārdiem galvenokārt to lejasvācu formās. Šādi, no viduslejasvācu valodas aizgūti un vēl 21. gadsimtā lietoti latviešu personvārdi ir *Ģederts, Indriķis, Jurgis, Tenis, Ints, Inta* u. c.

Vietvārdu sakarā būtiska ir vēsturiskā divvalodība līdz pat 20. gadsimta pirmajai pusei. Starp vācu (sākotnēji viduslejasvācu) un latviešu valodā lietotajiem pilsētu, ciemu un muižu nosaukumiem ir novērojama daudzveidīga un daudzslāņaina mijiedarbība. Savukārt pārsvarā latviešu valodā veidotajos zemnieku sētu nosaukumos ir sastopami daudzi onimizēti aizguvumi no viduslejasvācu valodas.

Senākie, 15.–16. gadsimta Rīgas latviešu uzvārdi reizumis ir interpretējami (un interpretēti) kā pirmais kāda aizguvuma no viduslejasvācu valodas dokumentāls fiksējums rakstu avotos.

Kā dažus no šī pārskata raksta secinājumiem var izcelt faktu, ka lielākā daļa viduslejasvācu elementu latviešu īpašvārdos ienākuši netieši, caur sugasvārdu aizguvumiem, kā arī turpmāko pētījumu nepieciešamību (īpaši uzvārdu jomā) un jauna apjomīgo apelatīvo viduslejasvācu aizguvumu latviešu valodā izvērtējuma nepieciešamību.

Atslēgvārdi: latviešu valoda; viduslejasvācu valoda; vietvārdi; personvārdi; aizguvumi; onimizācija; transonimizācija.

Abstract. The great impact of Middle Low German on the Latvian language during the 13th–16th centuries is a well-known and rather widely researched fact. However, the main focus of linguists' attention has so far been on the appellative vocabulary. This article therefore aims to highlight the traces of Middle Low German in Latvian proper names – placenames and personal names (both first names and surnames) – during the time of their appearance and also nowadays (also touching upon the issue of onyms that have disappeared during previous centuries).

The system of Latvian personal names (as the ancient Baltic two-stem personal names gradually disappeared during the 13th–14th centuries) was largely built on the basis of Christian names in their Middle Low German versions. Among these Latvian names, borrowed from Middle Low German and still in use in the 21st century, we can note *Ģederts, Indriķis, Jurgīis, Tenis, Ints, Inta* etc.

In the context of placenames, one must take into account the historical diglossia that lasted until the 1st half of the 20th century. Between the German (initially Middle Low German) and Latvian names of cities, villages and manors there has been a diverse and manifold interaction. Meanwhile, in the names of farmhouses which were mostly coined in Latvian, one can observe many onymized borrowings from Middle Low German.

The oldest Latvian surnames used in Riga during the 15th–16th centuries can sometimes be (and are) interpreted as the first documentally attested instances of some Middle Low German borrowings in the Latvian language.

Among the main conclusions of this article, one can point out the fact that most Middle Low German elements have entered Latvian proper names indirectly, through borrowed common nouns. Moreover, it is essential to continue the research (especially in the field of surnames) and to reevaluate the impact of Middle Low German borrowings in the Latvian language.

Keywords: Latvian; Middle Low German; placenames; personal names; borrowings; onimization; transonimization.

1. Ievads

Latviešu un vācu valodas kontaktu pētniecības vēsture ir vairāk nekā 150 gadu sena. Tās laikā vācu valodas ietekme uz latviešu valodu pārsvarā ir pētīta leksikas jomā, pieskaroties arī fonētiskajam un vārddarināšanas aspektam (sal. Balode, Siliņa-Piņķe 2019, 283–285). Sākot jau ar pirmajām publikācijām par aizguvumiem no vācu valodas, latviešu valodā kā īpaša grupa ir izdalīti aizguvumi no viduslejasvācu valodas. Arī visos turpmākajos pētījumos šis aizguvumu dalījums ir apzināti ievērots, it īpaši abās Jāņa Zēvera¹ monogrāfijās (Sehwers 1918; 1936) un daudzskaitlīgajos

¹ Savus vāciski sarakstītos darbus autors paraksta kā Johann Sehwers.

rakstos par vācu aizguvumiem latviešu valodā. Atsevišķus, viduslejasvācu valodas ietekmei veltītus pētījumus līdz šim gan ir izdevies apzināt tikai trīs – Alfrēda Gātera disertāciju „Beiträge zur Bedeutungsgeschichte der ins Lettische entlehnten mittelniederdeutschen Nomina” (Gäters 1948), Konstantīna Karuļa rakstu „Das aus dem Mittelniederdeutschen ins Lettische entlehnte Sprachgut” (Karulis 1993) un Sabīnes Jordanes (*Sabine Jordan*) maģistra darbu „Niederdeutsches im Lettischen” (Jordan 1995). Tomēr lielākie līdzšinējie pētījumi saistīti pārsvarā (vai tikai) ar apelatīvo leksiku. Viduslejasvācu valodas ietekme uz latviešu īpašvārdiem zinātniski apskatīta tikai sporādiski, pārsvarā plašākos pētījumos, saistībā ar kādu atsevišķu antroponīmu vai toponīmu cilmes analīzi. Eksplicīti viduslejasvācu valodas pēdām latviešu īpašvārdos, konkrētāk personvārdos, līdz šim veltīti tikai divi Renātes Siliņas-Piņķes raksti (Siliņa-Piņķe 2004; 2016). Vairāki pētnieki ir pievērsušies latviešu un vācu valodas kontaktu jomai īpašvārdos plašākā mērogā (piemēram, Bušs 2003; Dambē 2012; Endzelīns 1928; Laur 2001; Siliņa-Piņķe 2018a; 2018b; Siliņš 1985; Staltmane 1981, 71–76).

Šī raksta mērķis ir sniegt vispārēju pārskatu par viduslejasvācu valodas ietekmi uz latviešu īpašvārdiem, analizējot un aprakstot viduslejasvācu valodas pēdas vēsturiski svarīgākajās latviešu īpašvārdu kategorijās – priekšvārdos, uzvārdos un vietvārdos –, gan pievērsot uzmanību īpašvārdu rašanās laikam, gan turpmākai šo vārdu pastāvēšanai līdz pat 21. gadsimtam vai izzušanai iepriekšējos gadsimtos.

Sākumā, ieskicējot tēmas kultūrvēsturisko fonu, ir aprakstīta viduslejasvācu valodas loma Latvijā, parādot to gan kā runāto un rakstu valodu viduslaiku Livonijā, gan kā kontaktvalodu ar vietējām baltu un Baltijas jūras somu valodām, un tās ietekme uz latviešu valodu. Turpinājumā no dažādām perspektīvām ir aplūkotas viduslejasvācu valodas un latviešu īpašvārdu attiecību analīzes iespējas, ņemot vērā šo attiecību vēsturisko un tematisko daudzveidību. Būtiskākās jomas ir ilustrētas ar konkrētiem piemēriem.

2. Viduslejasvācu valodas loma Latvijā

Viduslejasvācu valodas aktīvās lietošanas laiks mūsdienu Latvijas teritorijā aptver vismaz četrus gadsimtus, proti, laika posmu no 12. gadsimta beigām līdz 16. gadsimtam, kura pirmajā pusē (vienlaikus ar reformāciju) Rīgā ir fiksēta pāreja uz augšvācu rakstu valodu. Baltijas vācu iedzīvotāju mutiskajā saziņā lejasvācu valodas ietekme saglabājās līdz pat 18. gadsimtam (Bušs 2013, 138; Lele-Rozentāle 2016, 37, 39–40). Lielākā Livonijas iedzīvotāju

daļa, kas ikdienā sazinājās viduslejasvācu valodā, dzīvoja pilsētās. Lauku apvidos viduslejasvācu valodu ikdienā lietoja tikai skaitliski nelielais, bet politiski ietekmīgais vācu sociālais virslānis. Šāda vēsturiskā un valodas situācija bija auglīga valodu kontaktiem gan laukos, gan vēl jo izteiktāk pilsētās, un tie savukārt sekmēja viduslejasvācu valodas ietekmi gan uz latviešu valodu kopumā, gan uz latviešu īpašvārdiem. Šo vēsturisko valodu kontaktu daudzslāņainību īsumā ir raksturojusi Dzintra Lele-Rozentāle, secinot, ka runātās valodas līmenī pastāvēja kontakts starp latviešu un viduslejasvācu valodu, starp viduslejasvācu un augšvācu valodu, starp viduslejasvācu valodas dialektiem (ziemeļlejasakšu, Elbas ostfāļu, vestfāļu) un hipotētiski arī starp latviešu un lībiešu un lībiešu un viduslejasvācu valodu (Lele-Rozentāle 2001, 207). Iesaistītas tātad bija vairāk nekā divas valodas un vairāki valodu paveidi. Atsevišķos apvidos ir iespējams runāt par veselu kontaktvalodu tīklu, kura pēdas līdz pat mūsdienām ietekmē visa reģiona kultūru un valodu (Lele-Rozentāle 2016, 38).

Rakstiskajā saziņā viduslejasvācu valoda (līdzās latīņu valodai) reģionā ieņēma vadošo lomu laikā no 13. līdz 16. gadsimtam. Šīs valodas dominēšana rakstu avotos objektīvi atspoguļo tās lielo ietekmi Latvijas teritorijā, bet vienlaikus arī nav ļāvusi rakstiski izpausties iepriekš minētajiem valodu kontaktiem, jo bez latviešu tekstiem var izdarīt tikai netiešus secinājumus par viduslejasvācu valodas ietekmi uz latviešu valodu.

Viduslejasvācu valodas elementu turpmāka pārmantošanās vēlākajā Baltijas vācu valodā² liek ar piesardzību izteikt secinājumus par konkrētu lejasvācu valodas ietekmju senumu. Nereti bez konkrēti datējamiem aizguvumu pierādījumiem starp šiem valodu paveidiem nav iespējams noteikt stingras robežas (Lele-Rozentāle 2016, 50–52). Te liela nozīme ir pirmajiem vācu-latviešu leksikogrāfiskajiem darbiem no 17. gadsimta un tajos fiksētajiem aizguvumiem (sal. Zemzare 1961, 48–55, 441–468). Lielākās tematiskās grupas, kurās fiksēti aizguvumi no viduslejasvācu valodas, ir, piemēram, amatniecība, mājsaimniecība, apģērbs, dārzkopība, baznīca, skola u. c. (sal. Sehwers 1936). Daudzi no šiem vārdiem³ ir latviešu leksikas sastāvdaļa arī 21. gadsimtā.

² Par Baltijas vācu valodu 18.–20. gadsimtā un tās pētniecību skat. Gutzeit (1864, III–XI), Bender (2009, 35–62), Lele-Rozentāle (2016).

³ Aizguvumi no vācu valodas veido lielāko aizgūtās leksikas daļu latviešu valodā (Bušs 2013, 138).

3. Latviešu īpašvārdu un viduslejasvācu valodas saskarsmes punkti

Pētnieciskās perspektīvas, no kurām iespējama viduslejasvācu valodas un latviešu īpašvārdu saskarsmes analīze, ir ļoti daudzveidīgas. Attiecībā uz vācu (ne tikai viduslejasvācu, kaut gan vairāki piemēri ir tieši šādi) valodas elementiem latviešu vietvārdos šo problēmu pirmo reizi formulējis un saistībā ar cilmes jautājumu argumentēti iztirzājis Ojārs Bušs, norādot arī uz daudziem problemātiskiem un robežgadījumiem (Bušs 2003, 246–251). Šajā nodaļā ir apskatītas dažas no iespējamajām pētniecības perspektīvām.

Viduslejasvācu valodas pēdas var meklēt un analizēt gan (tikai) vēstures avotos fiksētos īpašvārdos, gan mūsdienu onīmos. Šo onīmu noskaidrošana primāri prasa latviešus nosaucošo antroponīmu un latviešu lietoto toponīmu fiksējuma valodniecisku izvērtējumu 13. līdz 16. gadsimta avotos, nošķirot tos no citu tautību personu antroponīmiem un to lietotajiem toponīmiem. Nākamais solis būtu apzināto onīmu turpmākās eksistences izvērtējums vēlāku gadsimtu avotos. Šādi skatoties, problēmas jautājums ir *kad?* – kad un cik ilgi šādi īpašvārdi ir pastāvējuši? Viduslejasvācu valodas elementus saturošos latviešu īpašvārdus varētu izvietot uz laika ass, vadoties pēc to vēsturiskajiem fiksējumiem un pastāvēšanas ilguma.

Cits pētniecības aspekts var būt aizgūtais materiāls: vai par latviešu īpašvārdiem ir kļuvuši adaptēti viduslejasvācu īpašvārdi (kuru pamatā ne vienmēr ir viduslejasvācu sugasvārdi), t. i., notikusi transonomizācija, vai latviešu īpašvārdi ir veidoti no aizgūtiem viduslejasvācu sugasvārdiem, t. i., notikusi onomizācija. Problēmjaudājums šajā gadījumā ir *kas?* – kas tika aizgūts, adaptēts un, iespējams, arī tālāk onimizēts?

Vēl kā vērā ņemams faktors ir jāmin aizgūšanas ceļi, t. i., veids, kā viduslejasvācu vārdi ir kļuvuši par latviešu īpašvārdiem. Jau iepriekš ieskicētais kompleksais kontaktvalodu tīkls rāda, ka viduslejasvācu valodas pēdas latviešu īpašvārdos var būt gan tiešu, gan netiešu, caur starpniekvalodām gājušu, aizguvumu rezultāts. Līdzšinējie pētījumi apliecina, ka vēsturiskie viduslejasvācu īpašvārdi vēlākā laikā ir pārcelti augšvācu un / vai tulkoti latviešu valodā.⁴ Šādos gadījumos viduslejasvācu valodas pēdas ir tikai ļoti netiešas vai pat jau zudušas, un galvenais jautājums šī aspekta izpētē ir *kā?* – kā, kādā ceļā viduslejasvācu valodas pēdas ir nonākušas latviešu īpašvārdos?

Klasiski onomastiskais pētniecības aspekts ir onīmu kategorijas un jautājums par to, kurās latviešu onīmu kategorijās sastopamas viduslejasvācu

⁴ Hrestomātisks piemērs tam ir Rīgas ielu nosaukumi (skat., piemēram, Bušs 2018; Dambē 2012, 296–305).

valodas pēdas. Precīzāks jautājuma formulējums būtu – kurās latviešu onīmu kategorijās sastopams visvairāk viduslejasvācu valodas pēdu? Tas ir jautājums *kur?*. Vēsturisko avotu kontekstā jautājums var būt tikai par personvārdiem, pārsvarā priekšvārdiem, un vietvārdiem, tostarp, iespējams, arī par āru vārdiem jeb mikrotoponīmiem. Mūsdienu Latvijas onīmiskās ainavas atklāšana paver plašākas pētniecības iespējas. Ļoti attālinātas viduslejasvācu valodas pēdas var meklēt latviešu iestāžu, firmu, produktu utt. nosaukumos.

Viduslejasvācu valodas pēdu latviešu onīmos pētīšana iespējama no dažādiem aspektiem, tomēr pilnīgai situācijas analīzei nepieciešama vispusīga pieeja, lai atklātu minēto (un arī citu) aspektu savstarpējās ietekmēšanās un kombinēšanās variācijas. Tā kā viena raksta ietvaros tas nav paveicams, turpmāk šeit tiks apskatītas vairākas onīmu kategorijas to vēsturiskajā attīstībā, īpašu uzmanību pievēršot aizgūtā materiāla veidam, tādējādi mēģinot atbildēt uz jautājumiem *kur?*, *kad?* un *kas?*. Sekojošo nodaļu apjoms ir saistīts ar izpētes līmeni attiecīgajās jomās.

4. Transonimizācija: adaptēti viduslejasvācu īpašvārdi

4.1. Priekšvārdi

Pētījumos ir noskaidrots, ka pie mūsdienu latviešu personvārdu sistēmas šūpuļa ir stāvējuši Rietumu kristīgajā pasaulē izplatīti dažādas cilmes personvārdi, visbiežāk tieši to viduslejasvācu formās. Kristianizācijas rezultātā, sākot ar 12. un 13. gadsimta miju, latviešu personvārdu sistēma kardināli izmainījās. Senie divcelmu baltu personu vārdi, kas sastopami vēl 13. gadsimta avotos, pilnīgi izzuda un aktīvo viduslejasvācu un latviešu valodas kontaktu laikā latviešu valodā tika pārņemti daudzi viduslejasvācu valodas runātāju vidē lietotie antroponīmi. Senākie, pirmsreformācijas laika, avoti diemžēl nepietiekami ļauj noteikt tajos minēto Livonijas (pārsvarā Rīgas) iedzīvotāju etnisko piederību. Tikai latviskas cilmes uzvārdi vai papildvārdi (piemēram, iesaukas vai tēvavārdi) ļauj avotos minētās personas samērā droši identificēt kā latviešus. Piemēram, Rīgas nesēju amata brālības biedru sarakstos ir fiksēti tādi divkomponentu personvārdi kā *Hermen Kuylle* (sal. latv. *kuilis*) (1450. g.) (Arbusow 1923, 221), *Hynrick Lapsyn* (sal. latv. *lapsiņa*) (1452), *Clawyn Pukkyth* (sal. latv. *puķīte*), *Andres Szagars* (sal. latv. *žagars*) (1532), *Dirick Medne* (sal. latv. *mednis*) (1565) u. c. (Arbusow 1921, 97–98). To pašu ainu rāda Rīgas alusnesēju brālības biedru saraksti. Tajos ir atrodami ieraksti *Claws Kalnedeus* (sal. latv. *kalns* un, iespējams, *dievs*) (1462), *Magdalena Sowlyth* (sal. latv. *saulīte*) (1523) u. c. (Arbusow 1921, 98–99). Vairums priekšvārdu

šajos piemēros ir rakstīti lejasvācu valodā lietotajās pilnajās formās vai to īsformās atbilstoši avota un, visticamāk, arī rakstveža dzimtajai valodai. Tādējādi tie rāda daļu no Rīgas latviešu personvārdu krājuma, bet nesniedz ziņas par pašu latviešu (mutiskajā saziņā) lietotajām, adaptētajām šo aizgūto priekšvārdu formām. Šī latviešu antroponomastikai būtiskā problēma aptver vairākus gadsimtus, un konkrēti tās risinājumi saistāmi tikai ar pirmajām vācu-latviešu vārdnīcām, kurās (vairāk vai mazāk adaptētās formās) iekļauti arī latviešu īpašvārdi (piemērus skat. tālāk).

Kā starpposmu jautājuma par viduslejasvācu valodas pēdām latviešu personvārdos attīstībā var minēt agrīnajā jaunaugšvācu valodā sarakstītās 1638. gada zviedru arklu revīzijas datus.⁵ Tie ļauj izdarīt secinājumus par Vidzemes zemnieku priekšvārdiem 17. gadsimta sākumā. Aplūkojot desmit izplatītākos priekšvārdus (skat. 1. tabulu) šajā revīzijā, jāsecina, ka tie ir pierakstīti vācu rakstībā, bet dažiem vārdiem, piemēram, *Jahn*, *Jurgen*, *Hinrich*, ir vērojama lejasvācu rakstība (HdV 2, 405, 505, 625). Šajā gadījumā tipisko lejasvācu rakstību vairs nav iespējams saistīt ar avota valodu un tikai nosacīti var saistīt ar revidentu dzimto (pārsvārā) Baltijas vācu valodu. Zīmīgi, ka atbilstošais vārda *Hinrich* augšvācu variants *Heinrich* avotā saistāms tikai ar 26 personām. Arī analizējot citus personvārdu pārus⁶, kas avotā fiksēti gan lejasvācu, gan

1. tabula. **10 izplatītākie latviešu zemnieku priekšvārdi Vidzemes 1638. gada revīzijā**

Nr.	Priekšvārds	Personu skaits (% no visām revīzijā minētajām personām)
1.	<i>Hans</i>	1 377 (11,5 %)
2.	<i>Jahn</i>	1 194 (10 %)
3.	<i>Peter</i>	985 (8,2 %)
4.	<i>Jacob</i>	780 (6,5 %)
5.	<i>Andres</i>	631 (5,3 %)
6.	<i>Jurgen</i>	564 (4,7 %)
7.	<i>Matz</i>	548 (4,6 %)
8.	<i>Thomas</i>	497 (4,1 %)
9.	<i>Hinrich</i>	489 (4 %)
10.	<i>Michell</i>	442 (3,7 %)
Kopā		7 507 (62,6 %)

⁵ Vairāk par revīzijas materiālu skat. Siliņa-Piņķe (2005; 2014b; 2014c).

⁶ Npublicēti raksta autore materiāli.

augšvācu formā (gadījumos, kad abās valodās vārdi lietoti atšķirīgās formās), izrādījās, ka gandrīz vienmēr dominēja lejasvācu formas, piemēram, vārdu pāros *Claeß* un *Claus*, *Dirich* un *Dietrich*, *Steffen* un *Stephan*. Šie fakti ļauj izteikt piesardzīgu secinājumu, ka revīzijas laikā dzirdētie latviešu zemnieku priekšvārdi revīzijas rakstvežiem vairāk saistījās ar lejasvācu nekā ar augšvācu priekšvārdu formām un ka tie kā tādi vairumā gadījumu atveidoti arī rakstos.

Šos secinājumus apstiprina tajā pašā 1638. gadā izdotās pirmās vācu-latviešu vārdnīcas priekšvārdu materiāls. Georgs Mancelis (*Georg Manzel*) savas vārdnīcas frazeoloģijas daļā ir ievietojis desmit ikdienišķu sarunu paraugus, kuros kopumā min 22 vācu-latviešu antroponīmu pārus⁷: vāciski *Andreas* / latviski *Andres*, *Barthold* / *Bāhrtuls*, *Christian* / *Schkehrfts*, *David* / *David*, *Eberhard* / *Ewerts*, *Frantz* / *Brentzis*, *Friedrich* / *Spritzis*, *Gotthard* / *Göddert*, *Hans* / *Anffis*, *Georg und Jürgen* / *Jurring*, *Jacob* / *Jahka*, *Laurentz* / *Labbrentz*, *Martin* / *Marting*, *Michel* / *Mickelis*, *Nicolaus* / *Clawing*, *Philip* / *Lipfts*, *Otto* / *Otte*, *Röttger* / *Reckerts*, *Rudolphus* / *Rolops*, *Stephan* / *Steppings*, *Timotheus* / *Toht* un *Vitus* / *Wiets*. Ir uzkrītoši, ka vācu priekšvārdos (vidus) lejasvācu ietekme parādās tikai sporādiski, piemēram, vārdos *Bartold* (HdV 1, 251), *Jürgen* (HdV 2, 625) un *Röttger* (HdV 3, 670). Lielākā daļa vācu priekšvārdu (tāpat kā visa vārdnīca) ir rakstīti augšvācu valodā. Tajā pašā laikā, salīdzinot vācu un latviešu vārdu pārus, jāsecina, ka dažu latviešu vārdu izcelsmi izskaidrot iespējams tikai ar atbilstošajām lejasvācu vārdu formām (Siliņa-Piņķe 2015, 123), piemēram, latv. vārds *Schkehrfts* ir latviskots no lejasvācu vārda *Kersten*, nevis no G. Manceļa minētās atbilstmes *Christian* (HdV 2, 678); latv. *Ewerts* – no lejasvācu priekšvārda *Everhard* kontrahētās formas *Evert* (HdV 1, 706) u. c. Šie latviešu vārdi acīmredzot atbilst reālajam to lietojumam 17. gadsimta latviešu valodā, ir pirmā liecība par personu vārdu adaptēšanu un apstiprina pieņēmumus par galvenajiem kristīgo priekšvārdu aizgūšanas ceļiem apmēram četrus gadsimtus ilgā laika posmā.

Dažas no viduslejasvācu valodas pēdām ir izsekojamas līdz pat 21. gadsimta latviešu antroponīmiem, jo no apmēram 1 000 latviešu kalendārvārdiem⁸, kas reprezentē tradicionālo latviešu priekšvārdu krājumu, divpadsmit vārdiem viduslejasvācu valoda ir cilmes vai aizdevējvaloda. Tie ir priekšvārdi *Henriks*,

⁷ Vairāk par to skat. Siliņa-Piņķe (2018b).

⁸ Visus kalendārvārdus skat. Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Valsts valodas centra mājaslapā https://vvc.gov.lv/index.php?route=product/category&path=199_200 (skatīts 17.02.2020.).

Everts, Gerda, Ģederts, Brencis, Indriķis, Jurģis, Tenis, Ints, Indulis, Ingus un Inta. Lielākā daļa no tiem mūsdienās gan nav plaši izplatīti.⁹ Balstoties šo vārdu pirmajos minējumos rakstu avotos¹⁰, tos vienkāršoti var iedalīt viduslaiku (*Henriks* līdz *Tenis*) un jauno laiku (*Ints* līdz *Inta*) aizguvumos un adaptācijās. Līdz šim apzinātais vēsturisko piemēru materiāls rāda, ka vārds *Henriks* fiksēts jau viduslaiku avotos. Tomēr, tā kā tas mūsdienu kalendārā ietverts nelatviskotā formā, jāsecina, ka tas atkārtoti aizgūts 19. vai pat 20. gadsimtā, kad latviešu valodā jau ir ieviesusies *h* skaņa. Savukārt vārdi *Everts, Gerda, Ģederts, Brencis, Indriķis, Jurģis* un *Tenis* vēsturiskos avotos ir atrodamī no 15. un 16. gadsimta līdz pat mūsdienām. Arī to latviskošanas process ir izsekojams un pierādāms līdzīgi kā aizgūtiem sugasvārdiem. Daži no vārdiem, iespējams, ilgstoši funkcionēja tikai mutiskā saziņā un par patstāvīgiem priekšvārdiem kļuva vēlāk. Tādi varētu būt vārdi *Ints, Indulis, Ingus* un *Inta*, kas ir attīstījušies no lejasvācu personvārda *Hin(d)rik* un tā īsformām (Siliņa-Piņķe 2016, 233–246) vai no latviešu valodā jau adaptētās šī personvārda formas *Indriķis*.

Turpmākā pētniecība šajā jomā nav iespējama bez sistemātiskas vēsturiskajos avotos fiksēto latviešu priekšvārdu apzināšanas un šo avotu un tajos ietverto priekšvārdu izvērtējuma.

4.2. Uzvārdi

Latviešu uzvārdi ir viena no visnepietiekamāk pētītajām onomastikas jomām Latvijā. Tas sakāms gan par Rīgas latviešu uzvārdiem viduslaiku avotos (skat. piemērus 4.1. punktā), gan par mūsdienu latviešu uzvārdiem, kuru izcelsme lielākoties saistāma ar oficiālo uzvārdu piešķiršanu 19. gadsimta pirmajā pusē.¹¹ Latviešu uzvārdu vārdnīca joprojām vēl nav sastādīta, lai arī pirmie soļi šajā virzienā jau ir sperti (sal. Mežs 2017; Mežs, Stafecka, Siliņa-Piņķe, Kovaļevska 2019; Staltmane 1981).

Vācu cilmes uzvārdi ir lielākā aizgūto latviešu uzvārdu grupa (Balode, Bušs 2007, 467). Tā kā tie nav sistemātiski analizēti, nav iespējams izteikt pētniecības datus balstītus secinājumus par tajos esošo augšvācu un lejasvācu elementu īpatsvaru. Nav arī pētījumu par viduslejasvācu valodas īpašvārdu tranonimizāciju par latviešu uzvārdiem. Nesistemātiski novērojumi tomēr

⁹ Vairāk par to skat. Siliņa-Piņķe (2016, 243–244).

¹⁰ Dati pēc Klāva Siliņa personvārdu vārdnīcas (Siliņš 1990).

¹¹ Par vēsturisko attīstību skat. Auns (2019); Balode, Bušs (2007, 462–467); Balodis (2018, 33–37); Kovaļevska (2019); Upelnieks (1936); par atšķirīgo uzvārdu rašanos un attīstību Latgalē skat. Auns (2017).

rāda, ka daži seno vācbaltiešu dzimtu uzvārdi, kuru izcelsme lielākoties meklējama Ziemeļvācijā, sporādiski ir sastopami kā latviešu uzvārdi, piemēram, *Ketleris*, sal. Kurzemes hercogu dinastiju Ketleri (vc. uzv. *Kettler* < vlv. *ketelere* ‘katlu izgatavotājs’ (Kohlheim, Kohlheim 2008, 338)). Daudzi latviešu uzvārdi (īpaši Latvijas rietumu daļā) ir adaptēti vācu uzvārdi, kuru pamatā ir kāds viduslejasvācu valodas apelatīvs (vai no tā darināts vietvārds), kas nekad nav fiksēts kā aizgūts latviešu valodas sugasvārds, piemēram, uzvārdi *Brinkmanis* (sal. vc. uzv. *Brinkmann*), *Dāle* (vc. *Dahl*), *Dirkops* (vc. *Dürkopp*), *Elleris* (vc. *Eller*), *Foss* (vc. *Voss*), *Grots* (vc. *Groth*, *Groot*), *Kampe* (vc. *Kamp*, *Kampe*), *Kopmanis* (vc. *Koopmann*), *Mollers* (vc. *Möller*), *Papendiks* (vc. *Papendick*, *Papendieck*) vai *Pots* (vc. *Pott*) u. c.¹²

Sistemātisks latviešu uzvārdu un to cilmes izvērtējums ir viens no latviešu antroponimistu nākotnes uzdevumiem.

4.3. Vietvārdi

Daudzus gadsimtus Latvijas teritorijā paraleli eksistēja divas vietvārdu sistēmas – vācu un latviešu –, kas, savstarpēji saskaroties un daļēji arī pārklājoties, bija tomēr gana atšķirīgas. Senākajos rakstu avotos lielākoties ir fiksēta tikai pirmā. Par tās senāko slāni Jānis Endzelīns jau 1932. gadā ir secinājis, ka „vācieši te Baltijā pa lielākai daļai ir pārjēmuši iedzimto valodu vietuvārdus un diezgan reti paši darinājuši nosaukumu kādai vietai” (Endzelīns 1932, 136; 1928, 6). Tāpēc tikai ļoti nedaudzi viduslejasvācu īpašvārdi ir iekļāvušies mūsdienu latviešu vietvārdos. Viena no iespējām, kā šādus vietvārdus var meklēt, ir seno muižu nosaukumu analīze, jo ir zināms, ka latvieši muižu nosaukumus nereti darinājuši pēc to īpašnieku uzvārdiem. Tieši šādā ceļā daži lejasvācu uzvārdi sākotnēji ir kļuvuši par muižu, bet vēlāk par latviešu apdzīvoto vietu (pārsvarā ciemu) nosaukumiem (Laur 2001, 51).¹³ Tā kā šādā aspektā Latvijas vietvārdi analizēti vēl nav, ieskatam iespējams sniegt vien dažus piemērus: ciemi *Pāle* (< uzv. *von Pahlen* / *Pahle*, sal. Bahlow 1980, 367; Kohlheim, Kohlheim 2008, 452), *Meņģele* (< uzv. *von Mengden*), arī Rīgas daļas *Ulbroka* (< uzv. *Uhlenbrock*, sal. Bahlow 1980, 516; Kohlheim, Kohlheim 2008, 618) un *Bieriņi* (< uzv. *Berens*, sal. Bahlow 1980, 58, 61; Kohlheim, Kohlheim 2008, 107) (Laur 2001, 36, 37). Kā savdabīgu izņēmumu šajā ziņā var minēt ciema nosaukumu

¹² Visas vācu atbilstmes no Kohlheim, Kohlheim (2008).

¹³ Ir novērojams arī pretējais process, kad latviešu (un lībiešu) vietu nosaukumi ir kļuvuši par šo vietu īpašnieku, vācu muižnieku dzimtu uzvārdiem vai to daļām.

Madliena, kā pamatā ir nevis kādas vācu dzimtas uzvārds, bet gan priekšvārda *Magdalēna* adaptēta forma.¹⁴ Ciems savu nosaukumu, iespējams, ir ieguvis no tajā uzceltās baznīcas. Vācu valodā lietotais ciema nosaukums ir bijis *Sissegal*, kā pamatā, iespējams, ir saliktenis, kas saistāms ar (lībisko?) upes nosaukumu *Sise* (sal. ig. *sisse*, lībiešu *sīzzōl* ‘iekšā’) un latv. *gals* un uzskatāmi ataino nodaļas sākumā citēto J. Endzelīna secinājumu par vietvārdu darināšanu latviešu un vācu valodā.

Šādu vietvārdu cilmes noskaidrošanā nevar iztikt bez valodas un kultūras vēstures studijām, un to trūkums vai nepilnīga izmantošana var novest pie kļūdainiem secinājumiem. Piemēram, ciema nosaukuma *Ēvele* pamatā nav darbarīka nosaukums *ēvele* (< vlv.¹⁵ *hōvel*), kas, balstoties īpašvārda un sugasvārda identiskajā rakstībā un izrunā, šķistu visai ticams skaidrojums, bet gan muižas īpašnieka uzvārds *von Höweln* (BHO, 712; Siliņa-Piņķe 2018a, 101), kas drīzāk saistāms ar lejasvācu vārdu *hövel* ‘cinis, paugurs’.

Mūsdienu latviešu vietvārdos, domājams, nav saglabājušās daudzas šādu viduslejasvācu valodas īpašvārdu pēdas, jo senie muižu nosaukumi (no kuriem daudzi kļuva par ciemu nosaukumiem) pirms apmēram 100 gadiem tika latviskoti vai mainīti. Vairāk materiāla un atziņu varētu sniegt vēsturisks pētījums, kurā tiktu analizēti kopš 17. gadsimta sporādiski, bet kopš 19. gadsimta sistemātiski fiksētie muižu latviskie nosaukumi (un to vācu valodā lietotās atbilstes).

Atsevišķi neizdalot mikrotoponīmus un urbanonīmus, jāmin arī ielu nosaukumi, kuru pamatā ir lejasvācu uzvārdi, piemēram, Rīgā joprojām ir Rozena iela. Lielākā daļa šādi darināto ielu nosaukumu tomēr laika gaitā ir tikusi mainīta (sal. Dambē 2012, 301).

5. Onimizācija: no viduslejasvācu valodas aizgūti sugasvārdi kā latviešu īpašvārdi

5.1. Vietvārdi

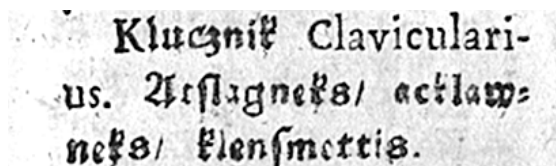
Leksiskie aizguvumi no viduslejasvācu valodas latviešu toponīmos ir pētīti kā ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdi vārdu savienojumos un salikteņos. Sanda Rapa savā promocijas darbā ir secinājusi, ka šādu vārdu nav daudz un tos pārsvarā lieto, apzīmējot mākslīgi radītus hidrogrāfiskus objektus, piemēram, *dīķis*, *grāvis*, *rennis* ‘ūdens izskalots grāvim līdzīgs padziļinājums

¹⁴ Skat. šķirkli *Madliena* Latviešu valodas vēsturiskajā vārdnīcā (<https://tezaurs.lv/lvvv/>, skatīts 24.01.2020.).

¹⁵ Šeit un turpmāk viduslejasvācu atbilstes no Köbler (2014).

upes vai lauka malā' (EH 2, 366) (< vlv. *dik*, *grāve*, *renne* 'tekne; noteka') vai ēkas – *smēde*, *šķūnis*, *tornis* (< vlv. *smēde*, *schüne*, *torn*) (Rapa 2014, 96–97). Patstāvīgu toponīmu statusā šie vārdi parasti ir sastopami kā latviešu salikteņu daļas vai kā jau latviešu valodā darināti atvasinājumi pārsvarā zemnieku sētu nosaukumos, piemēram, *Dīķenieki*, *Dīķīši*, *Dīķkalni*, *Dīķlejas*, *Dīķmalas*, *Dīķmaļi*, *Dīķsargi*, *Smēdītes*, *Smēdnieki*, *Škūnāni*, *Šķūnīši*, *Šķūņmeži* u. c. (Lģia). Kā piemērus lielākām apdzīvotām vietām var minēt ciemus *Skrīveri* (sal. latv.¹⁶ *skrīveris* < vlv. *schrīver* 'rakstvedis') un *Glāžšķūnis*¹⁷ (sal. latv. novec. *glāžšķūnis*¹⁸ < vlv. *glas* 'stikls' + *schüne* 'šķūnis'), kā arī Rīgas daļu *Beberbeķi*. Wolfgang Laurs (*Wolfgang Laur*) savā nelielajā grāmatiņā „Deutsche Orts-, Landes- und Gewässernamen in den baltischen Ländern” piedāvā divus skaidrojuma – ka vietas un upītes nosaukums saistāms ar lejasvācu *bewer* 'bebrs' vai ar *bebbern*, *bewern* 'trīcēt, drebēt', proti, saistībā ar upes purvainajiem krastiem (Laur 2001, 66).

Interesanti un uz turpmākām pētniecības iespējām aizgūtu sugasvārdu onimizācijā norādoši ir divi zemnieku sētu nosaukumi *Kliesmetes* un *Kliesmites*. Tie saistāmi ar viduslejasvācu vārdu *klēnsmede* 'atslēdznieks', kas kā aizgūvums mūsdienu latviešu valodā nav sastopams un kā sugasvārds formā *klenfmettis* ir fiksēts tikai 1683. gada Georga Elgera (*Georg Elger*) poļu-latīņu-latviešu vārdnīcā – *Kluczniķ Clavicularius. Atflagneks/acklawneks/klenfmettis* (Elger 1683, 139; sal. 1. att.). Minētie divi vietvārdi apstiprina šāda aizgūvuma eksistenci agrākos gadsimtos.

1. attēls. Ieraksts *klenfmettis* G. Elgera vārdnīcā (Elger 1683, 139)

Tālāki sistemātiski pētījumi šajā jomā ir cieši saistīti ar aizgūto apelatīvu apzināšanu un izpēti. Ideāls priekšnoteikums būtu latviešu ģermānismu datu

¹⁶ Šeit un turpmāk atbilstošie latviešu sugasvārdi no Jordan (1995).

¹⁷ LU Latviešu valodas institūta vietvārdu kartotēkas dati norāda uz bijušo stikla darbnīcu, kur „glāzi pūta”.

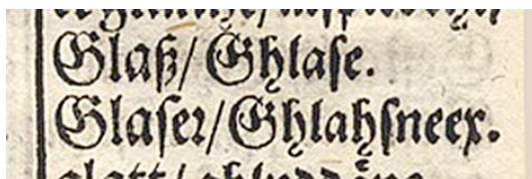
¹⁸ Sal. latv. *glahfchu schķuhnis* un vc. *Glashütte* 'stikla darbnīca' (Ulmann 1872, 75).

bāzes izveide ar senāko fiksēto aizguvumu datiem (sal. Balode, Siliņa-Piņķe 2019, 299–300).

5.2. Uzvārdi

Atbilstoši lielajam viduslejasvācu aizguvumu skaitam latviešu apelatīvajā leksikā (sal. Balode, Siliņa-Piņķe 2019, 282) tie iekļāvušies arī latviešu uzvārdos. Lai gan latviešu uzvārdi sistemātiski joprojām ir nepietiekami izpētīti, to, ka šajā jomā pētāmā materiāla netrūkst, apliecina kaut vai tādi uzvārdi kā *Aldermanis* (sal. latv. *aldermanis* < vlv. *alderman* / *ölderman* ‘(amata) vecākais’), *Brūveris* (sal. latv. *brūveris* < vlv. *brūwer* ‘aldaris’), *Brūzis* (sal. latv. *brūzis* < vlv. *brūwhūs* ‘alus darītava’), *Grāveris*, *Grēvels* (sal. latv. *grāveris*, *grāvelis* < vlv. *grāver*, *grēvel* ‘grāvjrācis’), *Skurstenis* (sal. latv. *skurstenis* < vlv. *schorstēn* ‘skurstenis, dūmenis’) u. c.¹⁹

Latviešu valodas vēstures izpētē saistoša tēma, ko „Latviešu etimoloģijas vārdnīcā” mazliet skar arī Konstantīns Karulis, ir senākie Rīgas latviešu uzvārdi 15. un 16. gadsimta avotos (sal. arī 4.1. punktu). Tajos ietvertie aizguvumi nereti ir pirmais šo aizguvumu datējums latviešu valodā un līdz ar to arī pirmā norāde uz aizgūšanas laiku. Piemēram, no viduslejasvācu valodas vārda *glas* ‘stikls, stikla trauks, glāze’ aizgūtais latviešu vārds *glāze*, kas ir iekļauts G. Manceļa un citās 17. gadsimta vārdnīcās (skat. 2. att.), jau 1582. / 1583. gadā atvasinātā formā *Clausz Glaszenicke* ir fiksēts kā Kurzemes latviešu uzvārds (Blese 1929, 286). Ar latviešu piedēkli *-niek-* atvasinātā forma turklāt liecina par vārda aktīvo lietojumu un integrēšanu latviešu valodā jau pirms 17. (un, iespējams, jau pirms 16.) gadsimta.

2. attēls. Ieraksti *Glaß/Ghlase* un *Glafer/Ghlahsneex* G. Manceļa vārdnīcā (Mancelius 1638, 75)

Līdzīgs piemērs ir 1506. gadā Rīgas nesēju cunftes biedru sarakstos minētā *Maye Arst* (Blese 1929, 157), kuras uzvārds, iespējams, ir pirmais fiksējums latviešu vārdam *ārsts*, senākos gadsimtos arī formā *ārste* (sal. Mancelius

¹⁹ Sal. arī Mežs, Stafecka, Siliņa-Piņķe, Kovaļevska (2019).

1638, 23), aizguvumam no viduslejasvācu *arste*. Tādējādi uzvārda statusā kā antroponīma daļa tas par 81 gadu apsteidz atbilstošā sugasvārda *Arftz* pirmo minējumu 1587. gada izdevumā „Undeutschen Psalmen” (Karulis 1992, 76).

Minētie piemēri rāda, ka sistemātiska un pilnvērtīga no viduslejasvācu valodas aizgūto latviešu sugasvārdu analīze iespējama, tikai ietverot tajā arī īpašvārdu sniegto informāciju, savukārt kvalitatīvai īpašvārdu apzināšanai nepieciešama aizguvumu datu bāze.

5.3. Firmu, iestāžu u. c. nosaukumi

Šis raksta apakšpunkts, apzināti distancējoties no diahronā aspekta, ir domāts kā ieskats mūsdienu Rīgas onīmiskajā ainavā. Tas ilustrē viduslejasvācu valodas pēdu tālāku iekļaušanos latviešu īpašvārdos un rāda turpmākos iespējamus pētniecības virzienus šajā jomā.

Reizēm viduslejasvācu cilmes vārdi, kļūdami par ergonīmiem (vai to daļām), būtiski palielina šo vārdu atpazīstamību. Piemēram, Rīgas apkaimes nosaukums *Ilģuciems*, kura cilmi skaidro kā salikteni no viduslejasvācu valodas vārda *hillig* ‘svēts’ un latv. *ciems* (no viduslaikos šajā vietā bijušā Svētā Gara hospitāļa)²⁰, daudz plašāku atpazīstamību ir ieguvis kā šajā pilsētas daļā esošās alus darītavas nosaukums – padomju gados tas bija „Ilģuciems” (un tā to ikdienas runā sauc joprojām), bet kopš 2007. gada (tāpat kā sākotnēji) – vāciskajā formā „Ilgezeem” (3. att.).

3. attēls. Alus darītavas „Ilgezeem”, „Spīķeru koncertzāles” un bērnu un jauniešu centra „Bolderāja” logotipi

19. gadsimta vidus noliktavu kvartāls pilsētas centra un tirgus tiešā tuvumā izsenis tautā tiek saukts par *Spīķeriem*. Nosaukuma pamatā ir latviešu vārds *spīķeris* ‘preču noliktava’, aizguvums no vlv. *spīker* ‘t. p.’ (Karulis 1992, 264). Šobrīd šajā kvartālā mājvieta ir koncertzālei, kas šo vārdu ietvērusi savā oficiālajā nosaukumā „Spīķeru koncertzāle” (3. att.) un līdz ar to aktīvi piedalās tā plašākā popularizēšanā.

²⁰ Atšķirīgu viedokli par vietvārda *Ilģuciems* cilmi skat. Laur (1992, 319).

Citos gadījumos, kad firmas un iestādes nav ar plašu (starptautisku) atpazīstamību, tās, eksistēdamas publiskajā un digitālajā telpā, atgādina par to nosaukumos iekļauto vārdu lietojumu, piemēram, Rīgas apkaimes *Bolderājas* vārds sastopams arī bērnu un jauniešu centra „Bolderāja” nosaukumā (3. att.). Gan apkaimes, gan centra nosaukuma pamatā ir Buļļupes vācu nosaukums *Bulderaa*, kas savukārt ir saistāms ar vietējā muižas īpašnieka uzvārdu *Bulderling*, ar lejasvācu vārdu *buldern*, *bullern*, *boldern* ‘trokšņot; ribēt, dārdēt’ (sal. vācu *poltern* ‘t. p.’) (Laur 2001, 33) vai vlv. *bulgern* ‘viļņoties’.

Viduslejasvācu valodas pēdas var baudīt arī Rīgas kafējnīcās vai vismaz to nosaukumos. Vēl nesen Daugavas krastmalā jahtu ostas tuvumā varēja apmeklēt kafējnīcu ar videi atbilstošu nosaukumu „Piķis un zēģele”. Tās nosaukuma pamatā ir radoša vārdu spēle, kurā latviešu izteiciena *Piķis un zēģele!* vārds *zēģele* ‘sērs’ aizstāts ar *zēģele* ‘bura’. Visi trīs kafējnīcas nosaukumu veidojošie vārdi (kā arī vārds *zēģele*) latviešu valodā ir aizgūti no viduslejasvācu valodas: vlv. *pik*, *un(d)*, *sēgel* (Karulis 1992, 47, 453, 552, 555). Savukārt centrālās dzelzceļa stacijas tuvumā ir bārs „Bānūzis”, kura nosaukumā pieeja aizguvumiem no viduslejasvācu valodas ir vēl radošāka. Lai gan iespējams atrast norādes par šāda aizgūta sugasvārda pastāvēšanu izlokšņu leksikā²¹ (LivP, 216), ticamāks raksta autorei šķiet pieņēmums par šī vārda rašanos latviešu valodā dažādu vācu valodas ietekmju rezultātā. To var saistīt ar vācu vārdiem *Bahn* vai *Eisenbahn* ‘dzelzceļš’ un lejasvācu vārdu *hūs* ‘māja’. Kā iedvesmas avots, visticamāk, kalpojuši tādi seni (un lielākoties jau izmiruši) aizguvumi no (vidus)lejasvācu (un, iespējams, baltvācu) valodas kā *gastūzis* ‘viesnīca’, *ģērūzis* ‘ādu miecētava’, *lustūzis* ‘lapene’, *porūzis* ‘priekšnamis’, *skabūzis* ‘būcenis’, *slaktūzis* ‘lopkautuve’, *vāgūzis* ‘ratnīca’ u. c. tml.²²

Pievēršoties pilsētvidei, nevar nepieskarties ielu nosaukumiem. Par to problemātiku nedaudz ir minēts jau iepriekš (skat. 4. zemsvītras piezīmi un 4.3. punktu). Kā viduslejasvācu valodas pēdu vienu no piemēriem mūsdienu ielu nosaukumos var minēt *Riepnieku ielu*. Mūsdienās rīdzinieki šo ielas nosaukumu saista ar vārdu *riepa* nozīmē ‘transportlīdzekļa riteņa gumijas apvalks’, kas latviešu valodā tiek lietota tikai kopš 20. gadsimta. Patiesībā nosaukuma pamatā ir vārda *riepa* senākā nozīme ‘virve, tauva’ un *riepnieks*

²¹ Tas minēts kā aizgūts apvidvārds no Valmieras apkārtnes ar nozīmi ‘stacija’. Cilmes norādes gan ir apšaubāmas.

²² Lejasvācu vārda *hūs* (un salikteņu ar šādu neatkarīgo komponentu) izplatība aizgūtos vai jaunradītos latviešu lietvārdos būtu atsevišķa pētījuma vērtā.

‘virvju vijējs’, kas ir aizguvums no viduslejasvācu vārda *rēp* ‘virve’ un tā atvasinājums (Karulis 1992, 119), sal. arī vlv. *rēper* ‘virvju vijējs’. Šādas (un līdzīgas) lingvistiskās informācijas izvietošana pie atsevišķām ielu nosaukumu plāksnēm būtu noderīga kā reģionālo un vēsturisko kolorītu raksturojošs fakts.

6. Secinājumi

Galvenie šī pārskata raksta secinājumi ir, ka:

- 1) viduslejasvācu valodas pēdu latviešu onīmos ir daudz un tās ir daudzveidīgas, bet nav sistemātiski pētītas;
- 2) īpaši vēlami ir pētījumi latviešu uzvārdu jomā;
- 3) arī apjomīgo viduslejasvācu aizguvumu latviešu valodā izvērtējumu dati ir novecojuši un daudzviet tikai konkrēti avotu piemēri varētu ļaut izlemt, vai vārds ir traktējams kā aizguvums no viduslejasvācu vai baltvācu valodas;
- 4) lielākā daļa viduslejasvācu elementu latviešu īpašvārdos ienākuši netieši – caur aizgūtiem sugasvārdiem. Atšķirīga situācija ir latviešu priekšvārdiem, kas sākotnēji attīstījušies teju vai vienīgi no viduslejasvācu priekšvārdu formām. Mūsdienās, saglabājot šīs viduslejasvācu pēdas, tie paradoksālā kārtā – no vārdu devēju perspektīvas – ir kļuvuši par tipiski latviskiem vārdiem, jo gadsimtiem ilgās asimilācijas un adaptācijas rezultātā ieguvuši specifiski latvisku skanējumu.

SAĪSINĀJUMI

ig. – igauņu

latv. – latviešu

uzv. – uzvārds

vc. – vācu

vlv. – viduslejasvācu

LITERATŪRA

Arbusow, Leonid 1921, Studien zur Geschichte der lettischen Bevölkerung Rigas im Mittelalter und 16. Jahrhundert, *Latvijas augstskolas raksti* 1, 76–100.

Arbusow, Leonid 1923, Kirchliches Leben der Rigaschen Losträger im 15. Jahrhundert, *Latvijas universitātes raksti* 6, 185–224.

Auns, Muntis 2017, Latgales uzvārdu veidošanās vēsturiskais fons, in Ilmārs Mežs, *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Latgale*, Rīga: LVA, 16–23.

Auns, Muntis 2019, Ieskats uzvārdu došanas vēsturē Kurzemē, Zemgalē un Sēlijā, in Ilmārs Mežs, Anna Stafecka, Renāte Siliņa-Piņķe, Otilija Kovaļevska, *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Kurzeme, Zemgale, Sēlija 1*, Rīga: LVA, 20–37.

Bahlow, Hans 1980, *Deutsches Namenlexikon. 15 000 Familien- und Vornamen nach Ursprung und Sinn erklärt*, Bayreuth: Gondrom.

Balode, Ineta, Renāte Siliņa-Piņķe 2019, Ģermānismi latviešu valodā: pētniecības un integrācijas atspoguļojums, in Anita Rožkalne (red.), *Latvija: kultūru migrācija*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 281–315.

Balode, Laimute, Ojārs Bušs 2007, Das lettische Personennamensystem, in Andrea Brendler, Silvio Brendler (Hrsg.), *Europäische Personennamensysteme: Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch (= Lehr- und Handbücher zur Onomastik 2)*, Hamburg: Baar, 459–473.

Balodis, Pauls 2018, *Ne tikai Kalniņš, Bērziņš, Ozoliņš... Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Baumgärtel, Karl 1868, *Deutsche Bestandteile des lettischen Wortschatzes zum ersten Male gesammelt und mit kritischen Nachweisen versehen*, Inauguraldissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwürde an der Universität Würzburg, Leipzig: W. Drugulin's Buchdruckerei.

Bender, Reet 2009, *Oskar Masing und die Geschichte des Deutschbaltischen Wörterbuchs (= Dissertationes philologiae germanicae universitatis Tartuensis 6)*, Tartu: Tartu University Press, <https://dspace.ut.ee/handle/10062/11010> (2020 03 16).

BHO – Hans Feldmann, Heinz von zur Mühlen (Hrsg.), *Baltisches historisches Ortslexikon 2: Lettland (Südliwland und Kurland) (= Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 8)*, Köln, Wien: Böhlau.

Blese, Ernests 1929, *Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas 1: Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII–XVI g. s.)*, Rīga: Ģenerālkomisijā pie A. Gulbja.

Bušs, Ojārs 2003, *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Bušs, Ojārs 2013, Latviešu valodas leksika, in Andrejs Veisbergs (red.), *Latviešu valoda*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 133–156.

Bušs, Ojārs 2018, Einige Beobachtungen über die seinerzeit gebräuchlichen deutschsprachigen Rigaer Straßennamen, darunter über die Dreisprachigkeit der Straßennamen in Riga vor mehr als hundert Jahren, in Peter Ernst, Uršula Krevs Birk, Anita Pavić Pintarić, Hermann Scheuringer, Aneta Stojić (Hrsg.), *Mehrnamigkeit zwischen Sprachwissenschaft, Sprachgeschichte und Sprachpolitik (= Österreichische Namenforschung, Beihefte 6)*, Wien: Praesens, 287–293.

Dambe, Vallija 2012, *Darbu izlase*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

EH – Jānis Endzelīns, Edite Hausenberga, *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai* 1–2, Rīga: Kultūras fonda izdevums, 1934; Rīga: Grāmatu apgāds, 1946.

Elger, Georg 1683, *Dictionarium Polono-Latino-Lottaucicum / Opus posthumum*, Vilnae: Typis Academicis Soc. Jesu.

Endzelīns, Jānis 1928, Par Latvijas vāciskajiem muižu vārdiem, *Filologu biedrības raksti* 8, 6–7.

Endzelīns, Jānis 1932, Par Jelgavas vārdu, *Izglītības ministrijas mēnešraksts* 2, 134–137.

Gāters, Alfrēds 1948, *Beiträge zur Bedeutungsgeschichte der ins Lettische entlehnten mittelniederdeutschen Nomina*, Dissertation (Manuskript), Universität Hamburg.

von Gutzeit, Woldemar 1864, *Wörtertschatz der Deutschen Sprache Livlands* 1, Rīga: N. Kymmell.

HdV – Wilfried Seibicke, *Historisches deutsches Vornamenbuch* 1–5, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1996–2007.

Jordan, Sabine 1995, *Niederdeutsches im Lettischen. Untersuchungen zu den mittelniederdeutschen Lehnwörtern im Lettischen* (= *Westfälische Beiträge zur niederdeutschen Philologie* 4), Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte.

Karulis, Konstantīns 1992, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* 2, Rīga: Avots.

Karulis, Konstantīns 1993, Das aus dem Mittelniederdeutschen ins Lettische entlehnte Sprachgut, in Horst Kreye (Hrsg.), *Sprachkontakte zwischen dem Mittelniederdeutschen und dem Lettischen* (= *Hanseatisches Linguistik-Kontor Riga-Bremen* 4), Bremen: Universitätsverlag Bremen, 55–58.

Köbler, Gerhard 2014, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, <http://www.koeblergerhard.de/mndwbhin.html> (2020 03 16).

Kohlheim, Rosa, Volker Kohlheim 2008, *Duden. Lexikon der Familiennamen*, Mannheim: Dudenverlag.

Kovaļevska, Otilija 2019, Ieskats uzvārdu došanas vēsturē Kurzēmē, Zemgalē un Sēlijā, in Ilmārs Mežs, Anna Stafecka, Renāte Siliņa-Pinķe, Otilija Kovaļevska, *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Kurzeme, Zemgale, Sēlija* 1, Rīga: LVA, 38–73.

Laur, Wolfgang 1992, Zur Toponymie Lettlands. Bemerkungen und Gedanken zum Baltischen historischen Ortslexikon II. Lettland, *Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge* 27, 318–340.

Laur, Wolfgang 2001, *Deutsche Orts-, Landes- und Gewässernamen in den baltischen Ländern* (= *Hamburger Beiträge zur Geschichte der Deutschen im europäischen Osten* 8), Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk.

Lele-Rozentāle, Dzintra 2001, Sprachprobleme im Baltikum des 18. Jahrhunderts. Zum Deutsch-Deutschen und Deutsch-Lettischen Sprachkontakt, in Michael Schwidtal, Armands Gūtmanis (Hrsg.), *Das Baltikum im Spiegel der deutschen Literatur. Carl Gustav*

Jochmann und Garlieb Merkel. *Beiträge des internationalen Symposiums in Riga vom 18. bis 21. September 1996 zu den kulturellen Beziehungen zwischen Balten und Deutschen*, Heidelberg: Winter, 205–216.

Lele-Rozentāle, Dzintra 2016, Vom Niederdeutschen zum Hochdeutschen: historischer Einblick in die Geschichte des baltischen Deutsch, in Ineta Balode, Dzintra Lele-Rozentāle (Hrsg.), *Deutsch im Baltikum. Eine annotierte Forschungsbibliographie* (= *Fremdsprachen in Geschichte und Gegenwart* 17), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 37–63.

Lģia – *Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāze*, https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.sakt (2020 03 16).

LivP – Elga Kagaine (red.), *Latviešu izlokšņu vārdnīca: prospekts*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2005.

Mancelius, Georg 1638, *Lettus, Das 1ft Wortbuch/ Sampt angehengtem taeglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; Allen vnd jeden Außheimifchen/ die in Churland/ Semgallen vnd Lettischem Liefflande bleiben/ vnd ſich redlich nehren wollen/ zu Nutze verfertigt*, Riga: Gerhard Schroeder.

Mežs, Ilmārs 2017, *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Latgale*, Rīga: LVA.

Mežs, Ilmārs, Anna StafECKa, Renāte Siliņa-Piņķe, Otilija Kovaļevska 2019, *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Kurzeme, Zemgale, Sēlija* 1–2, Rīga: LVA.

Rapa, Sanda 2014, *Ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdi latviešu toponīmijā*, Promocijas darbs (manuskripts), Latvijas Universitāte, <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/4573> (2020 03 16).

Sehwers, Johann 1918, *Die deutschen Lehnwörter im Lettischen*, Zürich: Universität Zürich.

Sehwers, Johann 1936, *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen*, Leipzig: Kommissionsverlag Otto Harrassowitz.

Siliņa-Piņķe, Renāte 2004, Viduslejasvācu valodas pēdas mūsdienu latviešu kalendārvārdos, in *Tavs vārdadienu kalendārs 2005, 2006, 2007*, Rīga: Nordik, 436–439.

Siliņa-Piņķe, Renāte 2005, *Jahn, Jane, Jahne*: zemnieku vārdu rakstība 1638. gada zviedru arklu revīzijā Vidzemē, *Baltu filoloģija* 14(1), 143–151, http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/BaltuFilologija-XIV%281%29_2005.pdf (2020 03 16).

Siliņa-Piņķe, Renāte 2014b, Izplatītākie zemnieku vārdi Vidzemē 17. gadsimta pirmajā pusē, *Baltistica* 49(1), 177–196, <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/2206/2160> (2019 02 28).

Siliņa-Piņķe, Renāte 2014c, Personvārdi 1638. gada zviedru arklu revīzijā: analīzes problēmas un risinājumi, in Ojārs Bušs, Renāte Siliņa-Piņķe, Sanda Rapa (red.), *Onomastikas pētījumi / Onomastic Investigations. Vallijas Dambes 100. dzimšanas dieni veltītās konferences materiāli / Proceedings of the International Scientific Conference to*

Commemorate the 100th Anniversary of Vallija Dambe, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 198–212.

Siliņa-Piņķe, Renāte 2015, 1638. gads. Latviešu personvārdi Vidzemē un Georga Manceļa Desmit sarunās, *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums* 19(1), 121–131.

Siliņa-Piņķe, Renāte 2016, Von *Hindrik* zu *Indulis*: mittelniederdeutsche Spuren in heutigen lettischen Vornamen, in Carole Hough, Daria Izdebska (Hrsg.), *Names and Their Environment. Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences, Glasgow, 25–29 August 2014*, 3: *Anthroponomastics*, Glasgow: University of Glasgow, 233–246.

Siliņa-Piņķe, Renāte 2018a, Ortsnamen Lettlands zwischen Deutsch und Lettisch in Quellen des 17. Jahrhunderts, in Peter Ernst, Uršula Krevs Birk, Anita Pavić Pintarić, Hermann Scheuringer, Aneta Stojčić (Hrsg.), *Mehrnamigkeit zwischen Sprachwissenschaft, Sprachgeschichte und Sprachpolitik* (= *Österreichische Namenforschung, Beihefte* 6), Wien: Praesens, 91–106.

Siliņa-Piņķe, Renāte 2018b, Die lettischen Anthroponyme im ersten deutsch-lettischen Wörterbuch (1638) und ihre deutschen Äquivalente, *Onomastica Uralica* 13, 163–173, <http://mnytud.arts.unideb.hu/onomural/kotetek/ou13a.html> (2020 03 16).

Siliņš, Klāvs 1985, Valodu kontaktu atspoguļojums latviešu personvārdos, in Aina Blinkena (red.), *Baltu valodas senāk un tagad*, Rīga: Zinātne, 133–141.

Siliņš, Klāvs 1990, *Latviešu personvārdu vārdnīca*, Rīga: Zinātne.

Staltmane, Velta E. 1981, *Latyšskaja antroponimija: familii*, Moskva: Nauka.

Ulmann, Carl Christian 1872, *Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch=deutsches Wörterbuch*, Rīga: H. Brutzer & Co.

Upelnieks, Krišs 1936, Uzvārdu došana Vidzemes un Kurzemes zemniekiem, *Tieslietu ministrijas vēstnesis* 1936(2), 225–315.

Zemzare, Daina 1961, *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Renāte SILIŅA-PIŅĶE
LU Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1
LV-1050 Rīga
Latvia
[silaziile@gmail.com]